

FRANK TIBOR

A magyar történettudomány és nyugati kapcsolatai az 1970-es években*

A hazai történettudomány nyugati kapcsolatainak felidézése előtt vázlatosan emlékeztetni szeretnék az ország átalakuló gazdasági-társadalmi politikai viszonyaira az 1970-es évtizedben.¹ Ez az időszak jelentős változásokat hozott a magyarországi „államszocializmus” fejlődésében. A helyzetet – mint annyszor történelmünk során – döntően a térség geopolitikai helyzete, Kelet és Nyugat közötti, politikailag rendkívül előnytelen, mindig veszélyeztetett fekvése határozta meg. Ez egy sajátos kétarcúságot eredményezett, a velünk határos politikai tömbökhöz, 1945 után elsősorban persze a Szovjetunióhoz történő igazodás kényszerét hozta magával. A változások előkészítése már a hatvanas évek közepétől megindult, s lendületét nem törte meg azonnal a „prágai tavasz” szovjet leállítására, illetve az ahhoz adott magyar katonai „segítség”.

A magyar törekvéseket, a nálunk ébredő reménykedést a csehszlovák tragédiát túlélően, ahhoz képest fáziseltolódással egy darabig még a modernizálásra való törekvés, a változások továbbvitelének hite jellemezte. A korszak fontos újítási kísér-

* Az alábbi publikáció a Politikatörténeti Intézet 2016. június 28-án rendezett *Nyitottság és zártság az 1970-es években* című konferenciáján elhangzott előadás írásos, szerkesztett változata.

¹ A korszak kutatása mára igen sok új eredményt hozott, kiemelem itt ROMSICS Ignác úttörő, adat- és gondolatgazdag, kötetnyi összefoglalását *A Kádár-korszak* címmel a *Magyarország története a XX. században* című művében (Osiris Kiadó, 4. kiadás, Budapest, 2010), illetve az ehhez tartozó bibliográfiát.

leteket hozott, így mindenekelőtt a gazdaság irányításának és tervezésének átfogó reformját, az „új gazdasági mechanizmust”. A többéves előkészítés után 1968-ban bevezetett új gazdaságpolitika alapvető célját, a szocialista piacgazdaság megteremtését végül ugyan nem érte el, de fontos változásokat előlegezett meg. A vállalati önállóság nőtt, az árak liberalizálódtak, a központilag előírt bérek helyett vállalati szabályozású bérezést vezettek be. Az „új gazdasági mechanizmus” 1968. évi elindítása, majd 1974–1975-ben szovjet nyomásra bekövetkezett leállítása rajta hagyta a lenyomatát az egész hetvenes évtizeden.

A hetvenes évekre a mezőgazdaságban uralkodó termelőszövetkezetek és állami gazdaságok mellett megnőtt a háztáji és a kisegítő gazdaságok aránya és jelentősége, számuk sok százezerre emelkedett. Ezekben a gazdaságokban elsősorban állattartással, így sertésenyésztéssel, szarvasmarhatartással, csirkeneveléssel, juhászattal foglalkoztak. Az országosan termelt tojásmennyiség 60%-a származott a háztáji és kisegítő gazdaságokból. A méhészet gyakorlatilag teljes egészében a háztáji gazdaságokra épült. A ház körül magántulajdonban hagyott földterületeken termesztett növényfélék, zöldségek és gyümölcsök a magyar mezőgazdaság jelentős hányadát, egyes területeken egyötödét, másutt akár 80–90%-át jelentették. A magyar agráriumot döntően a termelőszövetkezetek és állami gazdaságok együttélése, sokszor egyenesen összefonódása jellemezte.² Érdekltté tették a parasztságot a többlettermelésben, és a gazdák végül nyugdíjogosultságot is kaptak.

A nyolcvanas évtized elejére megvalósult a kvázi magángazdaság új magyarországi formája, a gazdasági munkaközösség is, melyet „magánszemélyek fogyasztási- és egyéb szolgáltatás, kisüzemi termelés és a gazdálkodó szervezetek tevékenységét kiegészítő tevékenység végzésére, valamint ezek szervezésére és elősegítésére társasági szerződéssel” hozhattak létre, 1981-től.³ Itt is magánidőben, a gyár, az üzem gépeit használva, önkiszákmányolással lehetett többet keresni. Az értelmiség számára ez volt a KK (költségvetésen kívüli) munkák kora.

² SCHINDELE Miklós: A háztáji gazdaságok. *História*, 1986/5–6. 24–25.

³ 28/1981. (IX. 9.) MT számú rendelet a gazdasági munkaközösségekről.

Nem feladatunk a korszak általános leírása, de érdemes még egy jellemző pontot kiemelni. Ezt az időszakot nevezték félig tréfásan, félig komolyan új K. u. K. kornak, utalva ezzel Kádár János és Bruno Kreisky osztrák kancellár kapcsolatára. Kreisky 1959-től 1966-ig külügyminiszter volt, majd 1970 és 1983 között Ausztria kancellárja. Oliver Rathkolb bécsi történészprofesszor szerint Kreisky már külügyminiszterként óvatos kapcsolatépítésbe kezdett a Kádár-rezsimmel. A magyar ügyeket jól ismerte, korábban ugyanis az '56-os magyar menekültek ausztriai megsegítését koordinálta. Kreisky azzal számolt, hogy az 1956-os forradalom miatt a kádári Magyarország – a szovjet blokk többi tagjához képest – sokkal nyíltabb irányba fog terelődni. Számítása nem bizonyult irreálisnak.⁴ Bár erre csak 1986-ban került sor, címlapján a *Time* magazin a korszak végén a sakkozás mestereként szerepeltette Kádár Jánost, egy hatalmas Lenin-kép előtt.⁵

A hetvenes évek kultúrpolitikáját elsősorban Aczél György határozta meg, aki előbb – 1967-től 1974-ig – mint az MSZMP KB kulturális titkára, majd mint miniszterelnök-helyettes, később – 1982-től 1985-ig – újra a KB titkáraként felügyelte és irányította a magyar művelődést.

Az 1970-es évtizedben a magyar történetírás jelentős fejlődés korát élte. Ez akkor is igaz, ha a korszak történetíróit a politika végig – kezdetben nagyon szigorúan – ellenőrizte, kutatási terveit és lehetőségeit kijelölte, behatárolta, s a nyugati világ irányában nagyfokú óvatosságot, sőt gyanakvást tanúsított. Megmutatkozott ez a Magyarországon hozzáférhető könyvek és folyóiratok terén éppúgy, mint a különféle nemzetközi konferencia-részvételek lehetővé tétele, a külföldön megjelentethető könyvek és cikkek engedélyezése, vagy az idelátogató külföldi történetírók megválasztása tekintetében. Mindeközben egy-egy nagy budapesti könyvtárban (mint például az Országgyűlési Könyvtárban) még a nagy nyugati folyóiratokhoz is hozzá lehetett férni, akár szabadpolcon is. A nyugati világhoz való vi-

⁴ A K, aki nem barátkozott Kádárral. http://nol.hu/kulfold/a_k__aki_nem_baratkozott_kadarral-1066781 Letöltés dátuma: 2016. szeptember 8.

⁵ *Time*, 1986. augusztus 11.

szony ambivalens és engedélyekhez kötött volt, az ehhez való hozzáférés ugyanannak a – Szalai Sándor szociológus szellemes szavaival – „frakcionált szólásszabadságnak” volt része, akárcsak az utazás vagy a kényesebb természetű kérdésekről való közlés szabadsága. Mindennek előrebocsátása akkor is fontos, ha ebben a rövid írásban arra is felhívjuk a figyelmet, hogy a hetvenes években minden akadály ellenére megindult valamiféle erjedés, az 1956-os forradalom utáni megtorlás és árgus odafigyelés mellett vagy (olykor) helyett egyfajta, az addigiaknál több irányba tekintő, a hazai hagyományokkal jobban számoló, tehát egyszerre nemzetközibb, ugyanakkor bizonyos értelemben talán magyarabb szellemi élet kezdődött el, s ez jótékony hatást gyakorolt a történettudományra is. A valóságban ez kölcsönhatás volt, hiszen a történészek élvonalában működő szakemberek munkássága befolyásolta a közgondolkodást, s a történettudomány úttörő művei kiegészültek a tudománynépszerűsítő tevékenység, a korábbiakhoz képest sokszínűbb és szakszerűbb történeti könyvkiadás eredményeivel is.

A Kádár-korszak történettudományát nemigen lehet tízéves periódusokban értékelni: a fejlődés hosszabb időszakokban mutatható ki. Mielőtt ennek jelzésszerű ismertetésébe fognánk, meg kell jegyeznünk, hogy a szigorúan vett *történettudomány* nyal összehasonlítva a népszerű történetírás, a szépirodalom és a film (televízió) esetenként jóval nagyobb és előbb jelentkező hatást gyakorolt a hazai közgondolkodásra. Korai példaként említem Karsai Elek nagysikerű műveit (*A budai Sándor-palotában történt 1919–1941*, 1963; *A budai vártól a gyepűig 1941–1945*, 1965; *Számjeltávirat valamennyi magyar királyi követségnek*, 1969), vagy a történelmi nagyesszé műfajában Nemeskürty István könyveit, az *Ez történt Mohács után* (1966), a *Rekviem egy hadseregért* (1972), vagy az *Elfelejtett évtized* (1974) című munkáit. A történelemszemléletet nagy hatással befolyásoló alkotások közé sorolhatjuk Kovács András filmjét, a Cseres Tibor azonos című könyvéből (1964) készített *Hideg napokat* (1966), Várkonyi Zoltán filmjeit, a Jókai-regényekből készített *A kőszívű ember fiait* (1965), az *Egy magyar nábobot* és a *Kárpáthy Zoltánt* (1966). Jelentősen és tartósan befolyásol-

ták az újabb kori magyar történelemről alkotott képet Jancsó Miklós (*Fényes szelek*, 1965; *Szegénylegények*, 1968) és Makk Károly (*Szerelem*, 1971) filmjei is. A dátumok láttán azt mondhatjuk, hogy ezekben a műfajokban a szerzők valamivel előbb hozakodtak elő lényeges munkáikkal, mint ahogyan ez a történettudományban bekövetkezett. Népszerűsítette a történelmet a Magyar Televízió *Ki miben tudós?* című vetélkedője (1962-től), illetve Bokor Péter és Hanák Gábor dokumentumfilmjei, különösen a *Századunk* című, különösen népszerű és hosszú életű sorozat (1965-től). Jelentős mozgósító ereje volt az Országos Középiskolai Tanulmányi Versenynek. A vizsgált évtized végén, 1979-ben megindult az első hazai történeti népszerűsítő magazin, a Glatz Ferenc szerkesztette *História*, amely mindinkább történetpolitikai szerepet is vállalt, s harmincnégy éven át, egészen 2013-ig fennmaradt.

Ami most már a történettudomány eredményeit és gondjait illeti, számos úttörő mű jelent meg már a hatvanas évek második felétől, vagy éppen a nyolcvanas években (így például H. Balázs Éva, Diószegi István, H. Haraszi Éva, Ormos Mária, Somogyi Éva, Szabad György és R. Várkonyi Ágnes alapvető monográfiái és forráskiadványai), és több fontos sorozat is átnyúlt a kijelölt korszakhatáron. Szűkebben vizsgált időszakunk, az 1970-es évtized magyar történettudományának mégis voltak kiemelkedő és előremutató eredményei. Legfőbb teljesítménye az úgynevezett „tíz kötetes”, végül befejezetlenül maradt *Magyarország története* több nagyszabású kötetének megírása és kiadása volt. A sorozat eredeti határideje 1981 volt, ám ehhez képest a kötetek jó része többéves csúszást szenvedett. Legelőször, Ránki György szerkesztésében, 1976-ban jelent meg az 1918–1945 közötti időszakot bemutató kötet (ez még valóban egy kötetben), 1978-ban az 1890–1918 közötti korszakot összefoglaló 1–2. rész, Hanák Péter szerkesztésében, amelyet 1979-ben követett a Kovács Endre szerkesztette, 1848–1890 közötti korszakot felölelő két kötet. A sorozat további kötetei a nyolcvanas évekre maradtak. Nemzetközi figyelmet kapott a hazai felvilágosodás kutatása, melynek fő képviselői H. Balázs Éva, Kosáry Domokos és Köpeczi Béla voltak. Ennek legfőbb

eredménye a talán legelső nagy, Magyarországon szervezett, nemzetközi történész „projekt”, a mátrafüredi konferenciasorozat lett, számos külföldi résztvevővel és az előadások kötetekbe szerkesztett, idegen nyelvű kiadásával.⁶ Ebben az évtizedben folytatódott a *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945* című okmánytár kiadása, melynek 1938–1939 közötti kötetét 1970-ben Ádám Magda adta ki. 1973 és 1980 között látott napvilágot Budapest történetének ötkötetes, nagy ívű és máig jól használható áttekintése, Gerevich László szerkesztésében. 1981–1982-re maradt a hetvenes években készülő magyar történeti kronológia négy kötetének kiadása, Benda Kálmán szerkesztésében. Döntően a hetvenes években jelent meg a népszerű *Magyar história* sorozat igen nagyszámú kötet, amelyet Heckenast Gusztáv és Juhász Gyula szerkesztett.

A korszak meghatározó történészeivé Berend T. Iván és Ránki György váltak, az általuk képviselt magyar gazdaságtörténet-írás a hazai gazdaságot egyre szélesedő nemzetközi keretben mutatta be és értelmezte (*A magyar gazdaság száz éve*, 1972; *Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a XIX–XX. században*, 1976; *Gazdasági elmaradottság, kiutak és kudarcok a XIX. századi Európában*, 1979). Újra publikálhatott és jelentős köteteket adott közre jó néhány, 1956 előtt vagy miatt félreállított, kiváló tudós, mint például Mályusz Elemér (*Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*, 1971; *Az V. István-kori gesta*, 1971; *Királyi kancellária és krónikairás a középkori Magyarországon*, 1973), Kosáry Domokos (*Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*, 1980), Györffy György (*István király és műve*, 1977). A vizsgált korszak határköve lett Szűcs Jenő először 1981-ben publikált, rendkívüli hazai és nemzetközi visszhangot kiváltó esszéje, a legalább hét idegen nyelven ki-

⁶ *Les Lumières en Hongrie, en Europe centrale et en Europe orientale*, Actes du 1er colloque de Mátrafüred 3–5 novembre 1970, dir. Béla KŐPECZI, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971; *Les Lumières en Hongrie, en Europe centrale et en Europe occidentale*, Actes du 2e colloque de Mátrafüred, 2–5 octobre 1972, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975; *Les Lumières en Hongrie, en Europe centrale et en Europe orientale, Journée d'études Voltaire–Rousseau*, Actes du 4e colloque de Mátrafüred, 20–25 octobre 1978, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981.

adott *Vázlat Európa három történeti régiójáról*, melynek francia kiadásához maga Fernand Braudel írt előszót.⁷

Az 1970-es évek eredményeket hoztak a nyugati történettudománnyal való együttműködés terén is. Noha a nyugati nyelvekről magyarra fordított történeti irodalom még mindig nagyon messze elmaradt a nagyvilágban folyó történeti kutatás eredményeinek megfelelő tükrözésétől, valamint a könyvtári viszonyok és a nyilvánvaló cenzúra még a történelem szakos egyetemi hallgatók számára is alig tette lehetővé a megismerkedést a nyugati kutatók munkáival, lassan és óvatosan megkezdődhettek a magyar kutatók nyugati tanulmányútjai, sőt oktatói pályájuk is európai (például Hazai György Berlinben, Perényi József Strasbourgban) és amerikai egyetemeken (Hanák Péter a Columbia, a Yale és a Rutgers Egyetemen). Az állami ösztöndíjak odaítélésében a centralizált pártkontroll helyébe az indirektebb politikai ellenőrzés formái léptek, s jelentősen növekedett a magyar állami ösztöndíjjal vagy nyugati (többek között Ford, IREX) ösztöndíjakkal kiutazó kutatók, egyetemi oktatók száma.⁸ A történettudomány számára is hasznos volt a hungarológiai képzés, amit az adott korszakban például Olaszországban egy sor kiváló irodalmár, nyelvész és művelődéstörténész képviselt (Padovában Fábíán Pál, Sallay Géza, Fogarasi Miklós, Szabó Győző és Dezső László, Rómában Balázs János, Szauder József, Klaniczay Tibor és Sárközy Péter). A Collegium Hungaricumok Bécsben és Rómában sokszor adtak otthont – nemzetközi közönség előtt – érdemi előadásoknak, vitáknak, és nagyban segítették a hazai kutatók ottani tudományos munkáját.⁹ Az évtized jellemző hangütéseként 1971–1972-ben a második világháború óta először avattak nyugat-európai történettudóst az

⁷ Szűcs Jenő: *Vázlat Európa három történeti régiójáról. Történelmi Szemle*, 1981/3. 313–359.

⁸ SOMLAI Katalin: *Ösztöndíjjal Nyugatra a hatvanas években. Az Országos Ösztöndíj Tanács felállítása. In: Évkönyv XVI. 1956-os Intézet, Budapest, 2009, 273–314.*

⁹ Különösen olasz vonatkozásban hasznos: SÁRKÖZY Péter: *A magyar kultúra külföldi folyóiratai. Idegen nyelvű hungarológiai folyóiratok.* <http://www.tokajirotabor.hu/sarkozy-peter-a-magyar-kultura-kulfoldi-folyoiratai-idegen-nyelvu-hungarologiai-folyoiratok/> Letöltés dátuma: 2016. december 17.

Eötvös Loránd Tudományegyetem díszdoktorává, Victor-Lucien Tapié francia akadémikus személyében.

A korszak történeti könyv- és folyóirat-kiadása igyekezett a legfontosabb hazai tudományos eredményeket idegen nyelven (sokszor azonban igen rossz fordításokban) hozzáférhetővé tenni. Erre annál is nagyobb szükség volt, hiszen a nyugati nyelveken alig volt elérhető a magyar történelem korszerű feldolgozása. A nyugat-európai és az amerikai könyvtárakban széttekintő kutató vagy érdeklődő olvasó csak azt tapasztalhatta, amit a *Magyar Hírlap* tudósítójaként Kanadában járt Lukácsy András rögzített 1991. április 6-i interjújában Király Béla professzorral, aki hatalmas sorozatot indított el angol nyelven Kelet-Közép-Európa történetéről: „az ottawai Carleton Egyetem könyvtárába leívtam magam számára a magyar történelemre vonatkozó könyvek listáját a katalógusteremben. Az eredmény megsemmisítő volt: kaptam tíz címet, ezek közül a fele a század elejéről való, elavult anyag, a maradék fele ötvenes évekbeni történelemhamisítás, és talán két-három angolra fordított kötet volt, melyre azt mondhattam volna: hiteles. A kísérletet megismételtem másutt is: Párizsban, Münchenben és a tapasztalataim nem voltak jobbak.”¹⁰ Nem segítette a magyar történészek nemzetközi kapcsolatait általában erősen hiányos nyelvtudásuk sem.

A Magyar Tudományos Akadémia a hetvenes évtizedben már tevékeny részt vállalt a nyugati nyelvekre is lefordított magyar történeti szakmunkák terjesztésében. Ennek motorja az adott időszakban az Akadémia saját kiadójaként működő, rendkívül produktív Akadémiai Kiadó volt, amely számos magyar munkát tett közzé fordításban is. 1951 és 1989 között az MTA kiadta az *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae* című, vegyes nyelvű periodikumát. Az ötévenkénti történész-világkongresszusok alkalmával az Akadémia igényes, vegyesen idegen nyelvű tanulmánykötetekben mutatta be a hazai termést (*Études historiques*, 1–2. kötet, 1970; *Études historiques hongroises*, 1–2. kötet, 1975; *Études historiques hongroises*, 1–2. kötet,

¹⁰ Sisa István: Magyarország torz tükre a világban. *Kapu*, 1993/10–12. 57–59.

1980). Emellett az olyan nagy tudományegyetemeknek, mint amilyen például az Eötvös Loránd Tudományegyetem, megvoltak a maguk vegyesen idegen nyelvű történeti sorozatai is (*Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio Historica*, 1957–1993). A hazai publikációkat kiadványcsere céljából is gondozták, a magyar nyomdák által beszolgáltatott kötelezpéldányokért viszonylag sokféle külföldi folyóirat érkezett a nagy magyarországi könyvtárakba, az Országos Széchényi Könyvtár közreműködésével. Ez bizonyos mértékű tájékozódást tett lehetővé a nyugati világ történeti irodalmában is, miközben a magyarországi szakirodalmi termést megismertette az érdeklődő külfölddel.

A hetvenes években számos nyugati történettudós is ellátogatott Magyarországra, együttműködött magyar kollégákkal, közös projektek is indultak. Ennek kezdeményezője döntően az MTA Történettudományi Intézete volt, amely a vizsgált időszakban mindvégig Pach Zsigmond Pál (1919–2001) igazgatása alatt állott. Pach 1967-ben kezdődött, hosszú vezetése alatt az Intézet – Berend T. Iván megemlékezését idézve – „a hazai történetírás valóságos fellegvára lett. Innen indult el a magyar történetírás – nemzetközileg méltányolt – reneszánsza az 1960–70-es évtizedben. [Pach] ebben jelentős segítőre talált tanítványában és barátjában, Ránki Györgyben, aki igazgatóhelyettesként dolgozott mellette, majd örökébe lépett. Hatalmas, igényes, kollektív vállalkozások fűződtek itt nevéhez. Főszerkesztésével született meg az úgynevezett tizkötetes magyar történelem, melyet a következő generációk életében nem lehet megkerülni.”¹¹ Míg a korábbi időszakban szinte kizárólag szovjet történettudósokat (mint Borisz Dimitrijevics Grekov, Anna Mihajlovna Pankratova, Jevgenyij Viktorovics Tarlé, Borisz Fjodorovics Porsnyev, Alekszandr Andrejevics Guber akadémikusok) láthattak vendégül a magyar történészek,¹² a hatvanas évek

¹¹ BEREND T. Iván: Pach Zsigmond Pál 1919–2001. *Magyar Tudomány*, 2002/1. 123.

¹² A szovjet és a magyar történettudomány kapcsolatainak jelentősége, eredményei, továbbépítése. Az *MTA II. Osztályának Közleményei*, 24, 1975. 5–16.

végétől olyan jelentős nyugati tudósok is Magyarországra látogattak, mint Jacques Le Goff, Victor-Lucien Tapié, Jean Bérenger, Roland Mortier, Claude Michaud, Fernand Braudel, Moritz Csáky, Holger Fischer, A. J. P. Taylor, Eric Hobsbawm, Derek Beales, Grete Klingenstein, Horst Haselsteiner, Ernst Wangermann, Adam Wandruszka, Franco Venturi, William O. McCagg, Jr. és sokan mások. Magyar levéltári és könyvanyagra (is) épített, magyar történelemmel (is) foglalkozó műveik közül számos éppen a hetvenes években jelent meg, szerte a világban. A nyugati világ történeti iskolái is kezdtek nyomokat hagyni a magyar történetírásban, elsősorban a történetelméletek kezdődő érvényesülése, a statisztikai közelítés, a komparatív szemlélet, a regionalitás igényének hatása vált észrevehetővé. Megjelentek a migrációra, az etnikai kisebbségekre vonatkozó kutatási eredmények, a marxizmus ortodox iskolája kezdett – lassan és nem minden ellenállás nélkül – háttérbe szorulni, az újabb – főként gazdaság- és társadalomtörténeti – irányzatok tartalmasabban és sokszínűbben kezdték értelmezni a korábban a Biblia érinthetlenségével kezelt marxi tanításokat.

Holger Fischer hamburgi professzor találóan jellemezte a hetvenes évtized magyar történetírását, ezért érdemes őt végezve hosszabban is idéznünk.¹³ A magyar viszonyokat igen jól ismerő Fischer kiemelte: a történetírás ebben a korszakban már nem annyira politikai, sokkal inkább szakmai feladataira koncentrálhatott. A „tíz kötetes” sorozat ténylegesen megjelent kötetei magas tudományos színvonalat képviseltek, a külföldi megfigyelőnek meglepetést keltett az egyes tanulmányok ideológiamentes ábrázolásmódja. „Különösen említésre méltó a magyar történettudomány 1970-es évekbeli fejlődése szempontjából az a jelenség, hogy egyre inkább visszaszorult az egyes munkákra korábban jellemző ideológiai beágyazás és elrendezés, valamint a tudatalakító funkció hangsúlyozása, és helyet teremtett egy

¹³ Holger FISCHER: Történetírás a szocialista Magyarországon – periodizációs kísérlet külső szemszögből. In: ERŐS Vilmos–TAKÁCS Ádám (szerk.): *Tudomány és ideológia között. Tanulmányok az 1945 utáni magyar történetírásról*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2012. 16–18.

józan, ideológiamentes és a történeti tényekre korlátozódó objektív ábrázolásnak.”¹⁴

Fischer hozzáfűzte, hogy „a korábbi korszakokban elkezdett nagy tudományos vitákat az 1970-es évek elején tovább folytatták. Ide tartozott mindenekelőtt a fasizmus-vita, Kelet-Európa története a második világháborúban, valamint a népi demokratikus átalakulás kezdetéről, szakaszairól és jellemzőiről folyó vita. Különös tekintettel érvényes ez a nacionalizmus-vitára is, amelynek 1974-ben az MSZMP KB munkaközösségének állásfoglalása vetett véget.”¹⁵

Az 1970-es évek történettudományát tekintve a magyar viszonyokat behatóan ismerő német tudós a következő néhány jellemző fejlődési irányt látta:

- megerősödött az a törekvés, hogy a magyar történelmet kelet-, illetve kelet-közép-európai kontextusba helyezték;
- elfordulás figyelhető meg a hungarocentrikus ábrázolásmódtól, amiben a gazdaságtörténeti munkák jutottak a legmesszebbre;
- figyelemreméltó eredményeket ért el a művelődéstörténet-írás, a társadalomtörténet és a helytörténet is.¹⁶

Holger Fischer negatívumokat is megfigyelt: a történészek érdeklődése erősen a közelmúlt történelme (a 19–20. század) felé fordult, illetve lelassult a korábbi korszakokban intenzív-vé vált forráskiadás. Pozitívumként értékelte viszont, hogy „[a] magyar történettudomány az 1970-es években, a korábinál lényegesen szorosabban együttműködve más társadalomtudományokkal, továbbfejlesztette módszertanát, és sikeresen alkalmazott új társadalomtörténeti módszereket. A jelentősen magasabb színvonalú forráskritika mellett gyakran alkalmaztak kvantitatív és komparatív módszereket is. Ezenkívül a történészek befogadóvá váltak a nyugat-európai megközelítések iránt, és strukturálisan megalapozott modellekkel dolgoztak.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Uo., vö. A szocialista hazafiság és a proletár internacionalizmus időszerű kérdései. Az MSZMP KB kultúrpolitikai munkaközösségének állásfoglalása. *Társadalmi Szemle*, 1974/10. 32–47.

¹⁶ Holger FISCHER: I. m.

Egyre többet foglalkoztak a történetírás kérdéseivel, nem utolsósorban az MTA Történettudományi Intézetén belül alapított historiográfiai munkacsoportnak köszönhetően.¹⁷

A magyarországi történettudomány nyugati kapcsolatainak helyreállításában nagy segítséget nyújtottak az emigrációban élő magyar történészek. Ki kell emelni Király Béla sok száz kötetes, 1977-ben elindított sorozatát, az *Atlantic Studies on Society in Change*-et (utóbb *East European Monographs/Social Science Monographs*), amely számos magyar történésznek adott angol nyelvű publikációs lehetőséget. Deák István professzor a Columbia Egyetemen megalapította és 1968-tól 1979-ig vezette az *Institute on East Central Europe* nevű intézetet, amely vendégelőadásokkal, később vendégprofesszúrákkal, publikációs lehetőségekkel támogatta a hazai történészeket. Deák István tekintélyére jellemző volt, hogy egyike lehetett a Szent Koronát 1978-ban Budapestre hazaszállító hivatalos amerikai küldöttségnek. Az 1848-as forradalomról írott könyve (*The Lawful Revolution: Louis Kossuth and the Hungarians, 1848–1849*, Columbia University Press, New York, 1979) volt az, amely – 1983-ban – az amerikai magyar tudományosság képviselői közül elsőként magyar nyelven is megjelenhetett (*Kossuth Lajos és a magyarok 1848–49-ben*. Gondolat Kiadó, Budapest). Angolul már a hatvanas évek közepétől-végétől megjelentek az Észak-Amerikában élő emigráns magyar történészek első komoly munkái, számos közülük a hetvenes évtizedben. Érdemes itt kiemelni a következőket: Sugár Péter (Peter F. Sugar: *Industrialization of Bosnia-Hercegovina 1878–1918*, 1963), Tókécs Rudolf (Rudolf Tokes: *Béla Kun and the Hungarian Soviet Republic: the origins and role of the Communist Party of Hungary in the revolutions of 1918–1919*, 1967), Bárány György (George Barany: *Stephen Széchenyi and the Awakening of Hungarian Nationalism, 1791–1841*, 1968), Völgyes Iván (Ivan Volgyes: *The Hungarian Soviet Republic 1919: An evaluation and a bibliography*, 1970), Király Béla (Béla K. Király: *Ferenc Deák*, 1975), Pásztor Péter (Peter Pastor: *Hungary Between Wilson and Lenin: The Hungarian*

¹⁷ Uo.

Revolution of 1918–1919 and the Big Three, 1976), Várdy Béla (Steven Béla Vardy: *Modern Hungarian Historiography*, 1976), Randolph L. Braham (*The Politics of Genocide: The Holocaust in Hungary*, 1981), János Csaba András (Andrew C. Janos: *The Politics of Backwardness in Hungary 1825–1945*, 1982), Held József (Joseph Held: *Hunyadi: Legend and Reality*, 1985), illetve a Kanadában működő Dreisziger Nándor (Nandor F. Dreisziger: *Struggle and Hope: The Hungarian-Canadian Experience*, 1982). Az itt említett amerikai- és kanadai-magyar történészek a legtöbb esetben meghívásokkal, ösztöndíjakkal, publikációkban való részvételi lehetőségekkel segítették anyaországi kollégáikat.

Összefoglalásul megállapíthatjuk, hogy minden elmaradottsága és elszigeteltsége ellenére a magyar történetírás az 1970-es években emelkedő pályára állt. Átlagon felüli teljesítménye elsősorban azoknak a kiváló történészeknek az érdeme, akik a nyugati világtól való földrajzi és szellemi távolság ellenére is új kérdésekre kerestek – és sokszor találtak is – új válaszokat, kitörni igyekezve a hungarocentrizmus szemléleti korlátai közül, eredménnyel fáradoztak a történészszakma elméleti és módszertani megújításán, és nemzetközi mércével mérve is jelentős életműveket hoztak létre. Valamelyest enyhült az ideológiai szorítás, jól megfigyelhető lett a szakszerűsödés. A hetvenes évtized „megengedőbb viszonyai” sokféle értelemben megalapozták a nyolcvanas évek részleges magyarországi liberalizálódását és a rendszerváltás fordulatát.¹⁸

¹⁸ A témakörhöz szélesebben lásd: ROMSICS Ignác: *Clio bűvöletében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel*. Osiris, Budapest, 2011. 397-480.